

- **Huzeyfe ÇEKER**, *Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneđi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları Konya 2018, 376 s.

Deđerlendiren: Hazel CANBAZ*

İnsan hayatını konu edinen biyografinin başlangıcı ilk insan Hz. Adem'e kadar uzanır. İnsanlığın başlangıcından beri oluşan insan hayatındaki tecrübe ve birikimler ise sonraki nesiller için azami derecede önem taşır. Genelde İslam dünyasında özelde ise fıkıh ilmi sahasında bu önemi haiz sözlü ve yazılı aktarımlar ön planda yerini almış ve bizlere tarihe doğru bir yolculuk imkânı sağlamıştır. İşte Hanefi mezhebi özelinde Huzeyfe Çeker tarafından ele alınan bu eser de bize bu yolculuklardan birisini sağlamaktadır.

İslam telif geleneğinde biyografi yazıcılığını, Ebu Hanife ve onun mezhebine tabi olan alimlerin hayatlarına ilişkin biyografi yazımının ürünlerini ve bu ürünlerin tarihsel ve bölgesel sürecini ele almayı amaçlayan bu çalışma bir giriş, dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Girişte çalışmanın önemi, amacı, kapsamı ve bu konuda daha önce yapılmış çalışmalar şeklinde üç ana başlık üzerinde durulmaktadır. Yazar ilk başlıkta biyografi yazımının İslam medeniyetinde başlangıcı, fıkıh alanına intikali ve çalışmanın genel amaçları olan Ebu Hanife biyografileri ve Hanefi biyografi derlemelerinin yazarları ile birlikte tanıtılacağına amaçlandığını belirtmiştir. Eserlerin genel olarak incelenmesi ile Hanefi biyografi geleneğindeki eser yazım sebeplerini tespit etmek, tarihsel süreç içerisinde geleneğin geçirdiği evreleri gözlemlemek ve coğrafî bölgelerin değişimdeki rollerini belirlemek amaçlanan diğer faydalar olarak ifade edilmiştir. İkinci başlıkta, bir sınırlama yapılmaksızın konuyla ilgili birikimlerin hepsini incelemenin çalışmanın sınırını çok genişleteceği ifade edilerek, eser Ebu Hanife'nin yaşadığı dönemden 14. yüzyıla kadar olan dönemi ele alındığı belirtilmiştir. Ayrıca şahsi biyografi eserleri ve biyografi derlemelerine yer verilip, içerisinde kısmî biyografik bilgi içeren eserler ve Hanefi mezhebine özgü olmayan biyografi eserleri kapsam dışında tutulmuştur. Şahsi biyografilerde de, mezhep imamı dışındaki âlimler için yazılan biyografiler bir gelenek oluşturacak sayıya ulaşmadığı için sadece mezhep imamının biyografisi ile sınırlandırılmıştır. Kitaplarda Ebu Hanife biyografisi olarak ayrılan özel bölümler ile genel biyografi derlemelerinde ve genel coğrafya ansiklopedilerinde yer verilen Hanefi âlimlerin biyografileri, muhaliflerin Ebu Hanife hakkındaki ithamlarına

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, İslam Hukuku Yüksek Lisans Öğrencisi, hazelcanbaz@icloud.com

cevap vermek ya da mezhebin diğer mezheplere tercih edilmesinin gerekliliğine dair yazılan eserlerde sayıca geniş bir yer tutmasına rağmen biyografik bilgiyi haiz olmadığından yine kapsam dışında tutulmuştur. Yazarın çok emek verdiği bu eserde, neredeyse madde olarak ifade ettiği her cümle birkaç eserle örneklendirilmiş, yer yer bahsi geçen kitabın içeriğinden de bahsedilmiştir. Mesela burada kapsam dışında tutulan kitapların özelliklerinin her biri zikredildikten sonra bu eserlere örnekler verilmiştir.

Daha önce yapılmış çalışmalar kısmında ise yazar yaptığı araştırmalar sonucunda Hanefi mezhebindeki biyografi geleneğini veya Hanefi biyografi eserlerinin tamamını ele alan Türkçe, Arapça veya İngilizce bir çalışmaya rastlayamadığını belirtmiş fakat doğrudan olmasa da konuyla ilgili olan çalışmalar zikredilip kısaca bilgi verilmiştir.

Eserin birinci bölümü biyografi başlığı altında ele alınmıştır. Eserin üçte birlik kısmı bu konuya tahsis edilmiştir. İlk ana başlıkta biyografik kavramını incelemiştir. Yazar biyografinin ilk örneklerinin insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzansa da kavram olarak tanımlanmasının XI. yüzyılı bulduğunu tespit etmiştir. Çeker biyografik bilgi içeren eserleri biyografik unsur içeren eserler, biyografi derlemeleri ve şahsi biyografi eserleri olmak üzere üç kısma ayırarak incelemiş, ek olarak otobiyografi türünde de müellifler kendi hayatlarını anlattıkları için çalışmanın konusuyla ilgili olduğuna değinmiştir. Kavramsal çerçevenin çizildiği bu bölümden sonra yazar ikinci alt başlıkta İslami biyografik eserleri tabakat türü eserler, teracim türü eserler, menâkıb türü eserler, siyer, ahbâr, meşâyih ve vefeyât türü eserler olarak ayrı ayrı sınıflandırmış ve bunların içerikleri hakkında genel bilgiler vermiştir. Üçüncü alt başlık olan biyografik unsur içeren eserler başlığında ise müstakil biyografi eseri olmayıp biyografik unsurlara fazlaca yer veren eserlerin özellikleri hakkında bilgi vermiş, bu eserlerin hangi oranda biyografik unsur taşıdığına ve biyografi kapsamına alınmama sebeplerine yer vermiştir. Bunlardan tarih kitaplarının olay merkezli olmaları, ensâb türü eserlerde -özellikle ilk türlerinin- soy bağlarına yoğunlaşmış biyografik bilgilerin ikincil bilgiler olarak görülmesi, coğrafya ansiklopedilerinin mekân, bibliyografik eserlerin ise eser merkezli olmasından dolayı bu eserleri çalışmanın dışında tuttuğunu ifade etmiştir.

Bölümün ikinci ana başlığında İslam medeniyetinde biyografi konusunu işlemiştir. Çeker bu bölümü biyografi tarihi, biyografi yazımı ve biyografi çeşitleri olarak üç alt başlık altında ele almıştır. Biyografinin ortaya çıkışında ilk insandan itibaren ilgi çeken olaylar ve kişilerin hep var olması, peygamberlerin hayatlarının ve eski ümmetlerin hikayelerinin günümüze kadar gelmesi, vahiy destekli olması ve insan tabiatının bu bilgileri öğrenmeye ve aktarmaya meylinin bulunması gibi sebeplerin

etkili olduğuna dikkat çekmiştir. İslamiyet ile birlikte de Hz. Peygamber'in İslam dinindeki önemli rolü ve örneğinden dolayı hayatının kayıt altına alınma ihtiyacı, Kur'an'dan sonraki ikinci önemli kaynak olan sünnetin muhafazası için geliştirilen isnad sistemi, senette yer alan isimlerin güvenilirliğinin tespiti için bu kişilerin hayatları, hocaları, bulunduğu şehirler, doğum ve vefat tarihleri hatta günlük yaşayışlarındaki ahlaki özelliklerini araştırma gereği duyulmuş ve biyografinin yazılmasında tetikleyici önemli unsurlar olarak yer aldığı vurgulanmıştır. Alanla ilgili ilk eserler başlığı altında kaynaklarda adı zikredilen ancak günümüze ulaşmayan eserlere ve günümüze ulaşan ilk örneklere yer verilmiştir. İslam kültüründe ilk şahsi biyografi özelliğini barındıran siyer-i Nebi'ler olduğu ifade edilmiştir. Bu çerçevede siyer yazımında kaleme alınan ilk eser, Urve b. Zubeyr'in *el-Meğazi*'sidir. Yazar bu şekilde günümüze ulaşmayan ve günümüze ulaşan ilk eserleri zikretmiş her biyografi çeşidi için (menâkıb, ahbar, meşâyih derlemeleri gibi) aynı incelemeyi yapmıştır.

Biyografi yazımı başlığında biyografi yazımının önemi ve faydaları, biyografi yazım sebepleri, biyografi yazarında bulunması gereken özellikler, biyografi yazımında kaynaklar, biyografi yazımında içerik unsurları ve biyografi yazımında edebi üslup konularına ayrıntılı olarak incelenmiştir. Biyografi eserlerinin geçmişte yaşayan önemli şahsiyetler hakkında bilgi vermesi, bunların sonraki nesiller için ibret olması ve tecrübe aktarımı, İslam toplumlarının ilmi, sosyal, ekonomik gelişimini göstermesi gibi daha birçok yararına değinilmiştir. Biyografi yazarında bulunması gereken özellikler olarak; yazarın ilmi ve edebi seviyesi, esere alınacak hayatlar ve ilgili oldukları sahalarda bilgi sahibi olması gibi yedi ana noktaya değinilmiş ve bunlar sebepleriyle bağlantı kurularak açıklanmıştır. Yazarın biyografi sahibinin hayatına bizzat şahit olmasının biyografi yazımında en güvenilir kaynak olduğunu belirten Çeker, diğer bazı kaynaklara da değinmiştir. Biyografi sahibinin hayatına şahit olan bir kimseden bilgi alma, biyografi sahibinden geriye kalan mektuplar, resmi belgeler gibi eşyalar ve sözlü kültür bunlardan bazılarıdır.

Yazar biyografi yazımında içerik unsurları kısmında, temel malzeme biyografi olmakla birlikte bunun dışında eserin girişinde ve sonunda ilave bölümler bulunabileceğini, özellikle şahsi biyografi eserlerinin esere konu olan şahıstan kaynaklı olarak farklılık gösterebileceği ifade etmiştir. Genel geçer bir çizgi belirlenemediği için bir fikir vermesi açısından Hz. Peygamber'in siyerlerinden üç tanesine, dört mezhep imamının birer menakıbına, bir devlet başkanının siyerine ve bir sūfinin menakıbına yer vermiştir. Biyografi derlemelerinin ortak özellik içeren birçok biyografiyi içermesinden dolayı şahsi biyografi eserlerine göre daha kapsamlı ancak her bir biyografi için kısıtlı yer ayırması sebebiyle de yüzeysel olduğuna dikkat çekmiştir. Çeker, içerik hakkında şu ifadelerle yer vermiştir: Mukaddime ile başla-

yan derlemelerin bu bölümünde eserin konusu ve kapsamı, yapılacak bir sınırlama varsa bunun okuyucuya açıklanması, müellifin eserde takip ettiği sistematik gibi konulara değinilir.

Mukaddimenin ardından biyografi bölümü gelir. Biyografinin içerik unsurları ise; biyografi sahibinin tam adı, varsa lakabı, nispesi, lakap ve nispesinin kökeni ve zabtı, doğum yeri ve tarihi, yaşadığı şehir/şehirler, yaptığı yolculuklar, hayatındaki önemli olaylar, menkıbeleri, insanlarla olan ilişkileri, vefat tarihi ve yeri, vefat ettiği yaş, cenazesi ve defin yeri, fiziksel ve ahlaki özellikleri, dini durumu, ailesi ve çocukları, biyografinin geçtiği kaynaklar olarak sıralanır. Derlemelerde ise içerik kısa olmak zorunda olduğu için çoğu zaman tespit edilen tüm bu noktalara değinilmez. Bir de genellikle alfabetik sistemin tercih edildiği derlemelerde, künye, nispet veya lakabı ile meşhur olan fakat kendisinin veya baba adının bilinmemesinden dolayı özel bölümlere yer verilmiş ve bunlar ayrı ayrı başlıklar altında (künyeler, nispetler, lakaplar gibi), meşhur oldukları şekilde alfabetik olarak sıralanmıştır. Câmi / fevâid bölümünde ise okuyucuya faydalı olabilecek bilgiler toplanmıştır. Biyografi yazımında edebi üslup başlığı altında ise, İslam medeniyetinde biyografi daha çok tarih alanına yakın olduğu ancak salt bilgi aktarımı olmadığı da tespit edilmiştir. Biyografilerde manzum eserlerin az da olsa yer aldığına, özellikle siyer-i Nebi'lerin bu anlamda yerinin önemine ve İslam tarihindeki önemli şahsiyetlerin biyografileri arasında da manzum olanların bulunduğuna dikkat çekerek bu kısım tamamlanmıştır.

Üçüncü ana başlıkta ise biyografi çeşitleri üzerinde durulmaktadır. Yazar bu başlığı kapsam bakımından biyografi çeşitleri ve tasnif ve tertip bakımından biyografi çeşitleri olarak iki kısma ayırarak incelemiştir. Kapsam bakımından biyografi çeşitleri; biyografi sahibinin veya sahiplerinin sayısı, ilim dalı, yaşadığı dönem gibi hususlar ile eserin sınırlandırmasından dolayı ortaya çıkan tasnif sistemi olarak ifade edilmiştir. Bu tasnifte dikkate alınacak ilk kriterin şahsi biyografi eserleri ve biyografi derlemeleri şeklinde olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca genel biyografi derlemelerinin herhangi bir ayırım yapılmaksızın her alandan kişiyi içine alan genel kapsamlı eserler olduğu, özel biyografi derlemelerinin ise ilim dalı, belirli bir bölgede yaşama gibi özelliklere bağlı olarak daraltma yapılan eserler olduğu açıklanmıştır. Yazar bunları ravi ve muhaddis biyografi derlemeleri, fakih, kârî ve müfessir, dilci, şair ve edip, filozof ve tabip, sûfi, yönetici, kadı biyografi derlemeleri olarak dokuz başlık altında incelemiştir. İkinci grup ise tasnif ve tertip bakımından biyografi çeşitleridir, bunlarda tabaka sistemli, alfabetik sistemli, kronolojik sistemli, coğrafik sistemli ve diğer sistemleri kullanan biyografi eserleri olarak sınıflandırılmıştır.

İkinci bölüm Ebu Hanife biyografilerine ayrılmıştır. Burada müelliflerin vefat tarihlerine göre kronolojik olarak sıralandığı kırk bir esere yer verilmiştir. Diğer

eserler başlığı altında Ebu Hanife biyografisi olabilecek fakat eserin müstakil biyografi eseri olmaması ve biyografiye kısa bir bölümde yer verilmesi, içindeki uydurma rivayetlerin fazlaca yer alması gibi bazı sebeplerden dolayı altı eser ayrıca burada incelenmiştir. Şahsi biyografi eserleri Hanefi biyografi yazımının önemli bir kısmını oluşturmasına rağmen hepsini incelemek eserin sınırını çok zorlayacağı belirtilerek sadece Ebu Hanife'nin biyografilerine yer verilmiştir.

Çeker incelediği eserlerde genel olarak şu noktalar üzerinde durmuştur: Öncelikle müellifin tam ismini vermiş, yaşamını nerede geçirdiği, ilmi derinliği, vefat tarihi ve yetiştirdiği öğrencileri zikretmiştir. Böylece yazarın kimliği hakkında elde edilen bilgileri aktarmış ve şu noktalara da değinmiştir: Müellifin meşâyihü, ilgili olduğu alan, eserleri varsa bunların isimleri, günümüze ulaşmayan eserlerden başka eserler içerisinde alıntılar yapıldıysa buradan yola çıkarak eser hakkında kısa bilgiler, eserin yazıldığı dönemde ve sonrasında rağbet görüp görmediği, farklı nüshaların karşılaştırılması, eser üzerine tahkik, muhtasar, haşiye gibi çalışmalar yapılıp yapılmadığı, yapılan çalışmaların kalitesi, “yazılan ilk eser, günümüze ulaşan ilk eser, en kapsamlı eser” gibi eserin varsa ayırt edici özellikleri, eserde nasıl bir yöntem takip edildiği, eserde varsa Ebu Hanife ile ilgili dikkat çeken rivayetlerden aktarımlar, eserde yararlanılan kaynaklar, eserlerdeki edebi üslup, eserin varsa günümüzdeki baskıları ve tercümelere müellifin mensup olduğu mezhep, varsa eseri yazmada müellifi harekete geçiren özel sebepler, eserin hangi dilde kaleme alındığı.

Üçüncü bölüm Hanefi biyografi derlemelerinin incelendiği bölümdür. Bu bölümde yine müelliflerin vefat tarihine göre sıralanmış yirmi yedi eseri bulunmaktadır. Diğer eserler başlığında ise, Hanefi biyografi derlemesi olarak kaynaklarda adı geçen fakat yapılan incelemelerle böyle olmadığı anlaşılan beş eser müellifleriyle birlikte verilmiş neden kapsam dışında olduğu açıklanmıştır.

Derlemelerde de ikinci bölümde tespit ettiklerimize ek olarak değinilen noktalar ise şunlardır: Eserin günümüze ulaşmış ulaşmadığı, biyografilerde kullanılan sistem (baba, dede adlarına göre alfabetik sıralamanın yapıldığı alfabetik sistem gibi), eserdeki biyografi uzunlukları, sözlü kültürle gelen bilgilerin örnek teşkil etmesi açısından bazı senetlerin örnekleri, incelenen eserlerin yazım sebepleri, ele alınan biyografilerde varsa zaman veya mekan açısından yapılan sınırlamalar, ele alınan biyografilerde yanlışlıkla mezhep dışı alimler yer aldı ise bunların tespiti, eserlerde yer alan ismi bilinmeyip sadece künyesi bilinenler, İbn Fülân diye anılanlar için açılan özel bölümlerin içeriği.

Dördüncü ve son bölümde Hanefi biyografi yazıcılığı işlenmiştir. Ebu Hanife biyografilerinin yazım sebebi olarak, Ebu Hanife'nin hadis bilgisinin az olduğu, tabiinden olmadığı iddiaları, mürchie, şia gibi bidat fırkalara nispet edilmesi do-

layısıyla Ebu Hanife kanallarıyla gelen rivayetlerinin zayıf kabul edileceği gibi it-hamların etkili olduğu zikredilmiştir. Hanefi biyografi eserlerinin yazım sebepleri ise; biyografi yazım sebepleri başlığında ifade edilen yazım sebepleri ile paralellik göstermektedir. Bunları örnekler üzerinden dile getirmiştir; literatürdeki boşluğu dolduracak bir eser olması, daha önce yazılan eserlerin hatalı veya yetersiz olması, mevcut eserlerin çok uzun olması sebebiyle kısa eserlere ihtiyaç duyulması gibi sebeplere, tanıtılan eserlerle bağdaştırılarak yer verilmiştir.

Tarihsel süreç başlığında Hanefi biyografi yazımı salt oluşum dönemiyle başla-tılmış, sözlü rivayet dönemine de değinildikten sonra dördüncü yüzyıldan başlayıp on üçüncü yüzyıl dâhil olmak üzere bu zaman dilimi her yüzyılı haiz ayrı bir başlık altında işlenmiştir. Salt oluşum döneminin, biyografik bilgilerde geçen olayların meydana geldiği dönem olduğu, bu dönemin mezhep müntesibi âlimlerin mevcu-diyetine bağlı olarak devam eden bir süreç olduğu ve Ebu Hanife'nin vefat tarihi ile son bulunduğu ifade edilmiştir. Sözlü rivayet dönemi Ebu Hanife'nin biyografisi başta olmak üzere Hanefi biyografilerinin rivayet zincirleri ile nakledilmeye başlandığı dönemdir. Çeker, Ebu Hanife'nin biyografisi hakkında rivayette bulunan isimler-den Ebu Yusuf, Abdullah b. Mübarek, Vekî' b. Cerrah, başta olmak üzere yirmi bir ravinin ismini zikretmiş ve hangi eserlerde rivayetlerinin alındığını tespit etmiştir. Bundan sonraki dönemi, Hanefi coğrafyanın da gelişmesiyle yüzyıllara ayırarak incelemiştir. IV ile XIII. yüzyıl arasındaki zaman dilimini inceleyen Çeker, ilgi-li yüzyılda eserlerin hangi bölgede yazıldığı, yazım sebepleri, eserlerin günümüze ulaşp ulaşmadığı gibi noktalara değinmiştir.

Tarihsel sürecin ardından Hanefi biyografi yazıcılığı bölgelere göre de incelen-miştir. Tarihsel süreç işlenirken incelenen her yüzyılda hangi bölgelerin öne çıktığı genel olarak ifade edilmiş olsa da burada daha kapsamlı olarak el alınmıştır. Irak, Horasan, Maverâünnehir, Harizm, Şam, Mısır, Rumeli-Anadolu, Hicaz, Yemen ve Hint alt kıtası olmak üzere on bölgeye yer verilmiştir. Bölgede mezhebin hangi yüz-yıllarda etkili olduğu, bu süre içerisinde Hanefi fıkhına dair hangi önemli isimlerin yetiştiği ve bölgenin hangi eserlerin yazımına tanıklık ettiği gibi noktalara değinil-miştir. Yazar bu şekilde her yüzyılı ve bölgeyi inceleyerek çalışmasını tamamlamıştır.

İncelediğimiz bu eserde bir okuyucu olarak, eserin uzun soluklu bir çalışmanın ürünü olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Burada yer verilen ve daha burada yer alma-yan birçok nokta anlaşılabilir olması açısından tek tek açıklanmış, her biri eserlerle ve eserlerin içeriklerinden bölümlerle örneklendirilmiştir. Yazarın da belirttiği gibi konunun özel ve akademik olması dolayısıyla alanda çalışma yapacak olan Hanefi mezhebi tarihi ve fıkıh tarihi araştırmacılarına kaynak olacak bu önemli külliyat, yakından inceleme ve tanıtım ile ilgililerin istifadesine sunulmuştur.